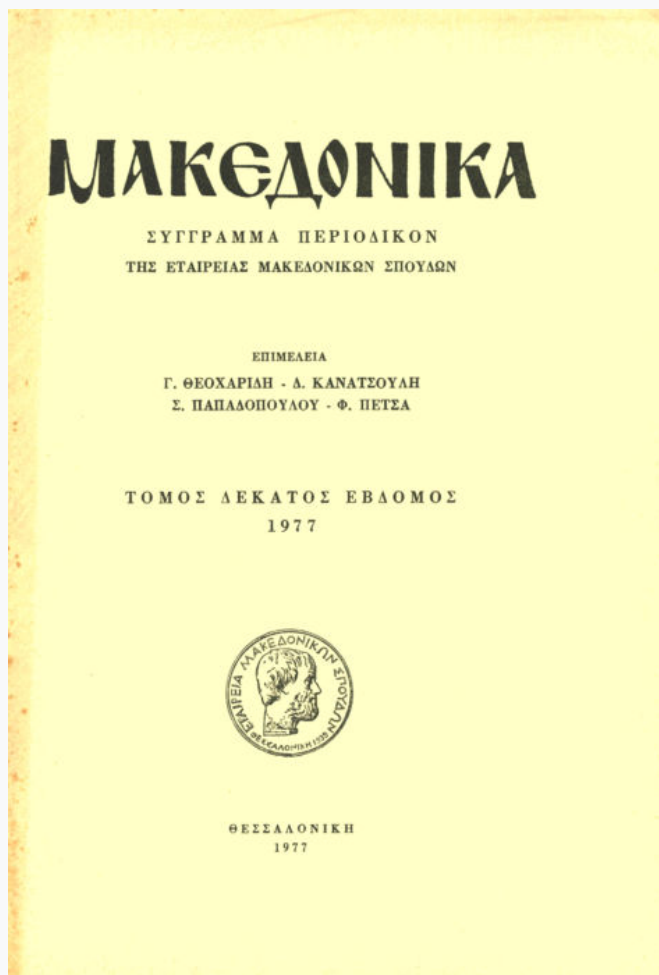


Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)



Δημητρίου Κανατσούλη, Η Μακεδονία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β', ΙΙ. Εσωτερική Ιστορία

Φ. Πέτσας

doi: [10.12681/makedonika.381](https://doi.org/10.12681/makedonika.381)

Copyright © 2015, Φ. Πέτσας



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πέτσας Φ. (1977). Δημητρίου Κανατσούλη, Η Μακεδονία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β', ΙΙ. Εσωτερική Ιστορία. *Μακεδονικά*, 17(1), 448–452. <https://doi.org/10.12681/makedonika.381>

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ α ν α τ σ ο ύ λ η, 'Η Μακεδονία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β', II. 'Εξωτερική Ιστορία [Δημοσιεύματα της 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονική Βιβλιοθήκη ἀριθ. 50], Θεσσαλονίκη 1976, σχῆμα 8ο, σελ. 1-135.

Στὴ σειρά δημοσιευμάτων τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐξεδόθη τὸ δεύτερο μέρος μελέτης γιὰ τὴν πρώτην Μακεδονία τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Κανατσούλη, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτο μέρος εἶχε ἐκδόσει ὁ ἴδιος μὲ τὸν τίτλο: 'Η Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ 'Αρχελαίου, I, 'Εξωτερική Πολιτική, Θεσσαλονίκη 1964. Τὰ δύο δημοσιεύματα ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο παρὰ τὴ χρονικὴ ἀπόστασις ὑπερδέκα ἐτῶν μεταξύ τῶν δύο ἐκδόσεων¹.

Ὁ κ. Κανατσούλης ἐν τῇ μεταξύ, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως, ἐξέδωκε σημαντικὸ ἀριθμὸ μελετῶν τῶν, ποὺ ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον στοὺς μετὰ τὸ Φίλιππο χρόνους τῆς Μακεδονίας. 'Εξέδωκεν ὁμως, στὴ σειρά τῶν δημοσιευμάτων τοῦ 'Ιδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, καὶ 'Ιστορία τῆς Μακεδονίας (ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων) μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Θεσσαλονίκη 1964)². 'Εἰσι οἱ βασικαὲς θέσεις τοῦ κ. Κ. ἔγιναν γνωστῆς σὲ ἀμφιλεγόμενα θέματα.

Ὁ κ. Κ. δὲν δέχεται π.χ. ὡς χρονικὴ τὴ συνέχισις τῆς διηγήσεως τοῦ Θουκυδίδη (II, 99 3-6) γιὰ τὴν Κάτω Μακεδονία (Μακεδονία I, σ. 13)³. Θεωρεῖ τοὺς 'Εορδοὺς ὡς ἰλλυρικῆς καταγωγῆς ἀδίστακτα (αὐτόθι), τοποθετεῖ τὰς Αἰγὰς στὴ Βοττιαία (αὐτ.), καὶ παρ' αὐτάς τὴν Φρυγικὴν 'Εδεσσαν ('Ιστορία, σ. 2)⁴. Στὴν περιοχὴ τῶν Αἰγῶν ἔφερε ἀπὸ τὴν 'Ανω Μακεδονία ὁδὸς κατ' εὐθείαν «διὰ τῶν σημερινῶν στενῶν τοῦ Τέλοβου» (Μακεδονία I, σ. 14)—τὰ ὁποῖα δὲν ξέρω πόσοι σημερινοὶ 'Ελληνες τὰ ξέρουν μ' αὐτὸν τὸ ὄνομα! Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαία τοπογραφία τῆς Μακεδονίας πάντως πρέπει νὰ ἀναθεωρηθοῦν τώρα μετὰ τὴν ἀναπόδεκτὴν ἀκόμα, ἀλλὰ συζητήσιμη θεωρία τοῦ Ν. G. L. Hammond, ὅτι αἱ Αἰγαὶ ἦταν στὴ τὴν θέσιν τοῦ κατὰλαμβάνει ὁ ἐκτεταμένος καὶ σπουδαῖος ἀρχαιολογικὸς χώρος ἀνάμεσα στὴ Βεργίνα καὶ στὰ Παλατίτσια⁵.

Στὸ νέο τοῦτο βιβλίον τοῦ Κ., μετὰ ὀλιγόλογον πρόλογον, διςἐλίδον πίνακα βραχυγραφῶν καὶ βιβλιογραφία σὲ πέντε σελίδες (σ. 9-13), προηγεῖται τὸ κεφάλαιον Α' γιὰ τὸ πο-

1. Ὁφείλεται σὲ παραδρομὴ, νομίζω, ὅτι τὸ Μέρος I, γιὰ τὴν 'Εξωτερικὴν Πολιτικὴν, δὲν καταλέγεται μεταξύ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέως (σ. 11) ὅπως ὁποῖτε ἀναφέρεται στὸν Πρόλογον (σ. 5). 'Εδῶ τὰ δύο Μέρη συντομογραφοῦνται Μακεδονία I καὶ Μακεδονία II.

2. 'Εδῶ 'Ιστορία.- Σχετικὰ μὲ τὴν συγγραφικὴν δραστηριότητα τοῦ κ. Κανατσούλη ἰδὲ στὰ 'Αρχαιολογικὰ Χρονικά μου, «Μακεδονικά» 7 (1967) 283, σημ. 2, 9 (1969), 111 κέ., 14 (1974) σ. 244, σημ. 4-6.

3. Κάτω Μακεδονία, νομίζω, δὲν εἶναι ἡ νότια, ὅπως φαίνεται νὰ δέχεται ὁ κ. Κ. (Μακεδονία I, σ. 11), ἀλλὰ ἡ χαμηλὴ, «παρὰ θάλασσαν», σὲ ἀντίθεσις πρὸς τὴν 'Ανω, τὴ δυτικὴ, μετὰ ὠνόματρά πάνω ἀπὸ 600 μ.

4. Ὁ κ. Κ. δέχεται τὴν παρατήρησιν τῆς F. Parazoglou γιὰ δύο διαφορετικὰ δημοτικά (Αἰγαῖος-Ἐδεσσαῖος), ἀλλὰ δὲν τὴν ἀκολουθεῖ μέχρι τοῦ σημείου νὰ τοποθετῇ τὰς Αἰγὰς στὴ Νάουσα (πρβλ. Φ. Πέτσα, ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 8, σημ. 7). Ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὴν Παπάζογλου στὴ θεωρία τῆς, ὅτι δὲν ὑπῆρχε συγκεκριμένη περιοχὴ μὲ τὸ ὄνομα 'Ημαθία (ποτέ;) καὶ δὲν μνημονεῖται τὸ σφράγισμα σὲ πηλοσφῶλινες τοῦ ὀδραγωγείου τῆς Πέλλας μὲ τὴν πιθανὴν συμπλήρωσιν 'Ημα(θίας), «Balkan Studies» 4 (1963) 169 καὶ πίν. XII, 3.

5. Ν. G. L. Hammond, A History of Macedonia, I, Historical Geography and Prehistory, Oxford 1972, πρβλ. βιβλιοκρισίαι μου, «Μακεδονικά» 13 (1973) 481 κ.έ.

λίτευμα (σ. 15-20), ακολουθεί το κεφ. Β' για την πόλη (σ. 21-52), το κεφ. Γ' για τα οικονομήματα καὶ Ἔργα (σ. 53-67), το κεφ. Δ' για τὰ Στρατιωτικά (σ. 68-81), το κεφ. Ε' για τὰ Οικονομικά (σ. 82-92), το κεφ. ΣΤ' για τὰ Ἑλληνικά Γράμματα καὶ τὸν Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ στὴ Μακεδονία (σ. 93-118) καὶ το κεφ. Ζ' για Θρησκεία καὶ Λατρεία (σ. 119-126). Τὸ βιβλίον κλείνει μὲ Εὐρητήριο γενικὸ (σ. 127-134) καὶ Πίνακα Περιεχομένων.

Ἀναλυτικώτερα:

Στὸ Α' κεφάλαιο τονίζεται ἐξ ἀρχῆς τὸ γεγονός ὅτι οἱ Μακεδόνες δὲν γνώρισαν ἄλλο πολίτευμα ἀπὸ τὴ μοναρχία ὥσπου ὑποδουλώθηκαν ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Ὁ βασιλεὺς τι-
τλοφορεῖται: ὁ Μακεδὼν βασιλεὺς, ἢ Βασιλεὺς Μακεδόνων καὶ σπανιώτερα Μακεδονίας βασιλεὺς. Ὁμοίως οἱ ἀνεξάρτητοι ἀρχικῶς, κάπως ἐξηρητημένοι ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' βασιλεῖς, ὅπως π.χ. ὁ βασιλεὺς Ἀνγκηστῶν Μακεδόνων.

Πλὴν στὸ βασιλεῖον τοῦ Κράτους ὑπῆρχαν οἱ ἐταῖροι ἢ φίλοι καὶ οἱ
πρῶτοι τῶν Μακεδόνων. Τὸ Κοινὸν τῶν Μακεδόνων ἢ ἡ κοινὴ τῶν Μακεδόνων ἐκκλησία ἢ
ἀπλῶς οἱ Μακεδόνες ἦταν «ἡ Συνέλευσις τοῦ ἐν ὅλοις λαοῦ», ποὺ περιῳριζε τὴν ἀποφα-
σιστικὴ δύναμις τοῦ βασιλέως.

Στὸ Β' κεφάλαιο εἰσαγωγικά ἐξετάζεται ἡ συγκέντρωσις ἢ ἀποκέντρωσις τῆς ἐξου-
σίας ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ γίνεται διάκρισις μεταξὺ Ἄνω Μακεδονίας, τὴν ὁποία χαρα-
κτηρίζε φυλετικὴ διοικητικὴ διαίρεσις περισσότερο ἀπὸ τὴν Κάτω Μακεδονία, ὅπου
μετὰ τὸν Ἀρχέλαο κυρίως δημιουργήθηκαν ἀστικές περιφέρειες καὶ πόλεις ὅπως στήν
ἄλλῃ Ἑλλάδι. Ἡ διάκρισις ἀντανაკλᾷ καὶ στὰ στοιχεῖα ταυτότητος προσώπων. Μακεδὼν
ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας ὀνομάζεται π.χ. Μακεδὼν Ἐλεμιώτης ἐκ Πυθείου, ἐνὸς Μακε-
δὼν ἀπὸ τῆς πόλεως τῆς Κάτω Μακεδονίας ὀνομάζεται π.χ. Μ. ἐξ Αἰγεῶν¹.

Στὸ ἴδιο κεφάλαιον ἐν συνεχείᾳ καταχωρίζονται οἱ γνωστὲς μακεδονικὲς πόλεις ἀπὸ
αὐτὴ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τοῦ Φιλίππου ἐποχῆς. Στὴ Βοττιαία περιλαμβάνονται κατὰ
σειρὰ ἡ Βέροια, ἡ Μίεζα, ἡ Ἀλωρος, αἱ Αἰγαί-Ἐδεσσα, ἡ Πέλλα, ἡ Κύρρος, αἱ Ἰχναί. Στὴν
Πιερίαν μόνον τὸ Δίον, ἡ Πύδνα, ἡ Μεθώνη, τὸ Ἡράκλειον. Στὴ Μυγδονία ἡ Θέρμη, ἡ Στρέ-
ψα, ἡ Λητή, ἡ Ἀπολλωνία, ἡ Ἀρέθουσα καὶ ὁ Βρομίσκος. Στὴ Βισαλτία μόνον ἡ Ἀργίλος
καὶ ἡ Τράγιλος² καταχωρίζονται ὡς μοναδικὲς πόλεις (ἐντεῦθεν τὸν Στρυμόνος) κατὰ τὴν
περίοδον αὐτή, στὴν Ἀνθεμουσία ὁ Ἀνθεμοῦς καὶ στὴν Ἀμφαξίτιδα ἡ Εἰδομένη, ἡ Γορτυ-
νία, ἡ Ἀταλάντη καὶ ὁ Εὐρωπός. Στὴν Ἀλμωπία, τέλος, «αἱ παραδιδόμεναι... Ὅρμα, Εὐ-
ρωπός, Ἀψαλός καὶ Ἀλμωπία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθοῦν οὔτε νὰ καθορισθοῦν,
ἂν ἀποτελούσαν πόλεις μὲ ποῖαν τινα αὐτοδιοίκησιν» (σ. 47).

Στὴν Ἄνω Μακεδονία εἶναι πολὺ λιγώτερες οἱ πόλεις. Στὴν Ἑορδαία εἶναι ἡ Ἄρνισ-
σα, στὴν Ἑλμειώτιδα ἡ Ἑλίμεια καὶ ἡ Αἰανή, στὴν Ὀρεστίδα τὸ Ἄργος Ὀρεστικόν καὶ
τὸ Κήλητρον (ἄλλ' ἰδὲ κατωτέρω), στὴ Λυγκηστίδα ἡ Ἡράκλεια καὶ στὴν Πελαγονία ἡ
ὁμώνυμη πόλη.

Στὴ σ. 26 διαβάζουμε ὅτι ὁ κατάλογος τῶν πόλεων περιλαμβάνει ὅσες «μᾶς παραδί-
δονται» στὴ Μακεδονία «τῆς περιόδου αὐτῆς», δηλαδὴ «μέχρι τῆς ανόδου τοῦ Φιλίππου
Β'» (ὅπως ὀρίζεται στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου). Ἀλλὰ γιὰ τὸ Κήλητρον (σ. 51) δὲν βλέπω σχε-
τικὴ μαρτυρία. Ἐξ ἄλλου γιὰ τὴν (πόλη) Πελαγονία σημειώνεται (σ. 52) ὅτι «ἐμφανίζεται
στὰς πηγὰς μᾶς μόνον κατὰ τὴν διαίρεσιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Ῥωμαίων...», ἀλλὰ
«...τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὴ δὲν προϋπῆρχεν, ἀπλῶς δὲν μνημονεύεται». Πῶς στηρίζεται
ἡ βεβαιότης; Καὶ γιατί αὐτὸ ἰσχύει μόνον γιὰ τὴν (πόλη) Πελαγονία;

1. Ἰδὲ τώρα καὶ J. Kallérís, Les anciens Macédoniens, II, Athènes 1976, σ. 596 κ.ε.,
602 κ.ε. καὶ 616 κ.ε.

2. Γιὰ τὸ ὄνομα ἰδὲ τώρα J. Kallérís, ἔ. ἀ., σ. 355, σημ. 1.

Ο Κ. αναφέρεται και στα σχετικά προς την τοπογραφία προβλήματα. Φαίνεται να δέχεται την ταύτιση, που πρότεινα, της Μιέζας (σ. 27, σημ. 6). Δεν επιχειρεί ακριβή έντοπισμό της 'Αλώρου (σ. 28). Παραθέτει τις γνώμες για το πρόβλημα Αιγών-Εδέσσης, χωρίς να συζητή με όση έκταση θά ταίριαζε τη γνώμη του Hammond, όπως διατυπώθηκε εκτενέστερα στο πρόσφατο βιβλίο του, και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αι Αίγαι ήταν στο ύψιμο της σημερινής πόλεως 'Εδέσσης, ενώ η αρχαία 'Εδεσσα κάτω στο Δόγγο (σ. 31). Ένα επιχειρήμα του είναι ότι: «Τό όνομα Αιγαίος διατηρείται μέχρι τέλους του ελευθέρου κράτους. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους εξαφανίζεται βαθμιαίως και επικρατεί εν τέλει το 'Εδεσσαίος» (σ. 31 και σημ. 2).

Αλλά τούτο δεν είναι πλέον έτσι ακριβώς. Το όνομα των Αιγών δεν εξαφανίζεται στους ρωμαϊκούς χρόνους. Έν *Αιγαίος* έχουμε π.χ. σε άπελευθερωτική επιγραφή από τις πολλές στη Λευκόπετρα¹, δηλαδή στην περιοχή της Βεροίας, και τούτο είναι σημαντικό και μάς έλκει προς Νότον της 'Εδέσσης.

Σχετικά προς το παλαιότερο όνομα της Πέλλας (Βούνομος με κεφαλαίο πρέπει, όχι βούνομος, σ. 32), ταίριαζε παραπομπή στο *Balkan Studies* 1, 1960, σ. 113, σε συνδυασμό προς σ. 124 κέ., όπου έρμηνεύεται το όνομα, έντοπίζεται ή Βούνομος στην περιοχή του Φάκου και εξηγείται ή αλλαγή του ονόματος με ουσιαστική αλλαγή της θέσεως (από το βοϊδολείβαδο στα πετρώδη ύψώματα).

Για την Κύρρο και τις Ίχνες ο Κ. αντλώντας από τις πηγές και τὰ βοηθήματα περιορίζεται σέ λιτό λόγο σύμμετρο προς την έκταση του βιβλίου του, όπως κάμει άλλωστε και για τους άλλους τόπους. Για την τοπογραφία της Πύδνας θά περίμενε κανείς όπωςσδήποτε μνεία τουλάχιστον της πρόσφατης μελέτης του W. Kendrick-Pritchett², ο οποίος γράφει μετά επίτoπιο έρευνα και όχι όπως άλλοι χωρίς αυτοψία των τόπων και των μνημείων. Για το τοπογραφικό πρόβλημα της Θέρμης επίσης θά περίμενε κανείς τουλάχιστον μνεία νεωτέρων (μετά τόν Ρωμαιο, τόν Κοτζιά και τόν Μακαρόνα) έρευνών που συνοψίζονται σέ ειδικές παραγράφους τών Χρονικών μου³. Για τη Στρέψα επίσης λείπει νεώτερη βιβλιογραφία⁴ και δεν γίνεται παραπομπή σέ νεώτερο συμπληρωματικό άρθρο της Real-Enzyklopädie⁵. Η λιτότητα περνάει τὰ όρια και στο λόγο για τη Λητή: κι αν ακόμα τὰ εύρηματα στο Δερβένι θεωρηθοϋν όλα νεώτερα του έτους της αναρρήσεως του Φιλίππου Β', δεν δικαιολογείται, νομίζω, άποσιώπησή τους. Θά την απέδιδα στην πολωνυμία των αρχαίων της Λητής (τάφος του ... Λαγκαδά, κρατήρας και άπυρος του ... Δερβενιού κ.ο.κ.), άλλ' αυτά τὰ ξέρει όσο λίγοι ο συγγραφέας ειδικής μονογραφίας για τη Λητή. Η 'Απολλωνία «έκειτο παρά την σημερινήν Πολίνα», την όποιαν όμως έχουν αντικαταστήσει νεώτερα όνόματα, ώστε ή Πολίνα δεν αναφέρεται σέ νεώτερα βοηθήματα⁶. Στο σύντομο λόγο για τόν Εύρωπο δεν θά έπρεπε νά λείπει μνεία του κόουρου⁷. Σημαντικά δεν είναι μόνον τὰ γράμματα.

1. Πρόχειρα. «Μακεδονικά» 7(1967) 343 κ.έ. και ΠΑΕ 1975 και 1976 (ύπο έκτύπωσιν).

2. Έκτενή περίληψη έδωσα στα 'Αρχαιολογικά Χρονικά μου, «Μακεδονικά» 15(1975) 255 κ.έ.

3. «Μακεδονικά» 7 (1967) 303, άρ. 83, 9 (1969), 127 κέ., άρ. 29, 60 και 65, και 14 (1974) 290, άρ. 29.

4. Πρβλ. «Μακεδονικά» 9 (1969) 164 κ.έ.

5. RE, Suppl., τ. XI (1968).

6. Ίδε π.χ. Στοιχεία συστάσεως και εξέλιξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 18, Νομός Θεσσαλονίκης, 'Αθήναι 'Ιανουάριος 1962, σ. 220 κ.έ. αλλά πρβλ. τώρα Χ. Μακαρόνα, 'Απολλωνία ή Μυθδονική, 'Αρχαία Μακεδονία II, IMXA, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 189-194.

7. Καλύτερη εικόνα στην 'Ιστορία του Έλληνικού Έθνους Β', 'Αθήναι 1971,

Σχετικά με την άρχαια Ἄρνισσα, την οποία ὁ κ. Κ. δέχεται «παρά την σημερινήν Ἄρνισσαν», λείπει παραπομπή τουλάχιστον στην άποψη, πού συζητείται με πληρότητα καὶ γνώση πηγῶν, βοηθημάτων καὶ τόπων ὁ Ν. G. L. Hammond, ὁ ὁποῖος καταλήγει στὸ συμπέρασμα: «Arnisia then must be placed close to the Eordaeon frontier at the Kirli Dirven pass, not on the road but either at Sotir or at Petres»¹. Ὁμοία παράληψη ἀναφορᾶς στὸν Hammond παρατηρεῖται ἐπίσης σχετικά πρὸς τὴν Ἐλίμεια, τὴν Αἰανή, τὸ Ἄργος Ὁρεστικόν κ.λ. Τὸ Ἄργος Ὁρεστικόν «τοποθετεῖται εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀρμενοχώρην», τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν εἶναι «σημερινόν» εἶναι ἐρειπιῶνας.

Στὸ Γ' κεφάλαιο γιὰ τὰ Οἰκοδομήματα καὶ Ἔργα, προηγεῖται ὁ λόγος γιὰ τὴν «Πρωτεύουσα καὶ τὰ ἐν αὐτῇ κτίσματα» (σ. 53-59).

Εἰσαγωγικὰ ὑπενθυμίζεται ὅτι οἱ Μακεδόνες «κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος π.Χ. ... κατέλαβον τὴν φρυγικὴν Ἑδεσσαν καὶ ἱδρυσαν νέαν πόλιν, τὰς Αἰγάς». Χωρὶς οὔτε παραπομπή στην ἀντίθετη γνώμη τοῦ Hammond, «ἐκεῖ, εἰς τὴν ἀνω πόλιν, δηλ. στὴ σημερινή Ἑδεσσα, «πῆρξαν τὰ ἀνάκτορα καὶ οἱ τάφοι τῶν βασιλέων»². Στὴ συνέχεια, ἡ ἔλλειψη εἰδήσεων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ «μέχρι τῆς ἀνάδου τοῦ Φιλίππου εἰς τὸν θρόνον» ἀναπληρώνεται μὲ πράγματα γνωστὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου καὶ ἐξῆς.

Ἡ Πέλλα περιγράφεται μὲ βάση κυρίως τὸ κείμενο τοῦ Λιβίου, ὅπου ὁμως ἡ λέξις *arx* (γιὰ τὸ Φάκο) δὲν ὑπάρχει στὸ σωζόμενο κείμενο, ἀλλ' ἀποτελεῖ προσθήκη³. Ἐξ ἄλλου ὑποτιμᾶται ἡ ἀποδεικτικὴ ἀξία ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ, πού βρέθηκε στὸ δυτικὸ λόφο τῆς ἀκροπόλεως⁴. Στὸ δυτικὸ λόφο μόνον ἔχομε σημαντικὰ λείψανα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχελάου, ὥστε στὴ δεσποζόουσα καὶ πανοραμικὴ αὐτὴ θέσι βάσιμα νὰ μπορούμε νὰ εἰκάζουμε τὸ ἀνακτορικὸ σύμπλεγμα (τοῦ Ἀρχελάου), στὸ ὁποῖο, φυσικὰ, περιλαμβάνονται καὶ ἱερὰ (ὅπως τὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνης) καὶ νεώτερες ἐπισκευὲς καὶ προσθήκες.

Σχετικά πρὸς τὸν Διον παρατηρῶ ὅτι παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης στὸν Heuzey, στὸ Σωτηριάδῃ, στὸ Δήμητρα (!) καὶ ὄχι στοὺς νεώτερους ἐρευνητάς, π.χ. στὸν Γ. Μπακαλάκη⁵ γιὰ τὰ τεῖχη ἢ στὸν Δ. Παντερμαλῆ⁶ γιὰ τοὺς δρόμους. Γιὰ τὸν Βαφύρα θὰ ταίριαζε παραπομπὴ στὸν W. Kendrick-Pritchett⁷.

Ἰσχνὲς εἶναι οἱ πληροφορίες μας γιὰ τεῖχη καὶ δρόμους. Τὰ περὶ τάφων «μακεδονικῶν» (σ. 66 κ.ε.) δύσκολα μπορούν νὰ φθάσουν ὡς πρὶν ἀπὸ «τὴν ἀνοδὸν τοῦ Φιλίππου Β'».

Τὰ ἐπόμενα κεφάλαια Δ', γιὰ τὰ στρατιωτικά, καὶ Ε', γιὰ τὰ οἰκονομικά, ἀποτελοῦν εὐσύνοπτη ἔκθεσι τῶν γνώσεών μας γιὰ τὰ θέματα, βασισμένη στίς πηγὲς καὶ τὰ βοηθήματα. Ἐλάχιστα πράγματα, ὅσο ξέρω, ἔχουν προστεθῇ στίς σχετικὲς γνώσεις μας ἀπὸ νεώτερα εὐρήματα καὶ ἐρευνες.

Στὸ ΣΤ' κεφάλαιο ἐπίσης ἐκτίθενται εὐμέθοδα ὅσα γνωρίζουμε γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Μακεδονίας. Σὲ μιὰ ἐκλαϊκευτικὴ ἔκδοσι, ὅπως αὐτῇ, θὰ ταίριαζε ἴσως

σ. 239. Σχετικὲς πληροφορίες, πρόχειρα, «Μακεδονικά» 9 (1969) 178 κ.ε., ΑΔ, 23 (1968), Χρονικά, σ. 338 κ.ε., ἀπ' ὅπου ἀντλήσαν καὶ τὰ ξένα δημοσιεύματα.

1. Ν. G. L. Hammond, ἔ. ἀ., σ. 108.

2. Καὶ κατωτέρω, σ. 58 κ.ε., «αἱ Αἰγαί, ... μέχρι σήμερον μὲ τὸ φρυγικὸν ὄνομα Ἑδεσσῶν».

3. Πρβλ. «Balkan Studies» 1 (1960) σ. 116, σημ. 14.

4. Ὅπως π.χ. τὸ κιονόκρανο τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., πρόχειρα, «Balkan Studies» ἔ. ἀ., πίν. IV, εἰκ. 7.

5. ΑΔ 19 (1964) Χρονικά, σ. 344 κ.ε., καὶ 21 (1966) Χρονικά, σ. 346 κ.ε.

6. Καθυστερημένη ἡ κυκλοφορία τῶν Χρονικῶν τοῦ ΑΔ τῶν τελευταίων, 1971 κ.ε., ἐτῶν.

7. Πρόχειρα, «Μακεδονικά» 15 (1975) 256.

νά δοθῇ καὶ μετάφραση τῶν ἀρχαίων ἐπιγραμματίων (σ. 95-97). Ἡ ὑπόθεση περὶ Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων, ποὺ «ἐκτίσαν τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα εἰς τὴν Πέλλαν» (σ. 99) δὲν εὐσταθεῖ, νομίζω, καὶ ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν περὶ ἀρχιτεκτόνων, ἐνῶ ἀναφέρεται ζωγράφος (ὁ Ζεῦξις), εἶναι σημαντικὴ¹.

Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο Ζ', γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὴ λατρεία, εἶναι πολὺ συνοπτικόν, ἀλλὰ τὼρα ἔχομε τὸ πληρέστερο σχετικὸν κεφάλαιο στὸ νέο βιβλίον τοῦ Ἰ. Καλλέρη².

Ὅπως ὁποτερε πρέπει νὰ χαιρετήσουμε τὴν προσθήκην στὴ φτωχὴ μακεδονικὴ βιβλιογραφία ἐνὸς μεθοδικοῦ, εὐσύννοτου, ἐπιμελημένου ἐκλαϊκευμένου συγγράμματος, ποὺ ἀποτελεῖ πολὺτιμο βιβλίον γιὰ τοὺς φιλόστορους Μακεδόνες καὶ γενικώτερα τοὺς Ἕλληνες.

Φ. ΠΕΤΕΑΣ

Jean N. Kallérís, Les anciens Macédoniens, Étude linguistique et historique, tome II, première partie, Athènes 1976, σχῆμα 40, σ. 329-624.

Μὲ πολλὴ καθυστέρηση κυκλοφορήθηκε τὸ πρῶτον μέρος τοῦ τόμου II τοῦ βασικοῦ συγγράμματος τοῦ συναδέλφου Γιάννη Καλλέρη, τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον μέρος, ὡς γνωστόν, κυκλοφορήθηκε τὸ 1954, ὑπ' ἀριθ. 81 στὴ σειρά Collection de l'Institut Français d'Athènes. Καλῶς μᾶς ἤλθε καὶ ἂς ἄρῃσιν!

Στὸ πρῶτον αὐτὸ μέρος τοῦ δευτέρου τόμου περιλαμβάνονται τρία κεφάλαια, ἕνα γιὰ τὴ γλῶσσα (συνέχεια), ἕνα γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὸ τρίτον γιὰ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, μὲ προσθήκες καὶ διορθώσεις στὴν τελευταία σελίδα.

Σ' ἕνα ὀλιγόλογον πρόλογον (avis au lecteur) ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ γιὰτὶ ἀναγκάσθηκε νὰ κυκλοφορήσῃ τὸ πρῶτον αὐτὸ μέρος, ἀφοῦ ἡ ἀναμονὴ καὶ τοῦ δευτέρου μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ μιὰ ἀνυπολόγιστη καθυστέρηση, ἐνῶ τοῦτον τὸ πρῶτον μέρος εἶχε πράγματι ἀρχίσει νὰ τυπῶνται ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

Στὸ κεφάλαιον I, γιὰ τὴ γλῶσσα, ἀντιμετωπίζεται τὸ πρόβλημα ἂν ὑπάρχουν μορφολογικὲς ἢ φωνητικὲς διαφορὲς βασικὲς μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς μακεδονικῆς (σ. 329-461). Ἐπειτα ἐξετάζονται οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίαι γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν Μακεδόνων (σ. 461-487), περιγράφεται ἡ μακεδονικὴ διάλεκτος (σ. 488-503) καὶ ἐρμηνεύεται ὁ λεγόμενος ἐξελληνισμὸς τῶν Μακεδόνων ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ ἱστορικὴ ἄποψη (σ. 503-531).

Στὸ κεφάλαιον II, γιὰ τὴ θρησκεία, ἔπειτα ἀπὸ εἰσαγωγικὰ παρατηρήσεις (σ. 532), ἐξετάζεται τὸ ὑποτιθέμενον «μακεδονικὸν πάνθεον» (σ. 532-542), οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες τῶν Μακεδόνων (σ. 542-549), ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τους (σ. 549-553) καὶ τὸ μακεδονικὸν ἡμερολόγιον (σ. 554-572).

Στὸ κεφάλαιον III, γιὰ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, ὕστερα ἀπὸ γενικὰ παρατηρήσεις (σ. 573-576) περιλαμβάνεται ὁ λόγος γιὰ τοὺς πολιτικὸς θεσμούς τῶν Μακεδόνων (σ. 576-623).

Ἀναλυτικώτερα:

Στὸ κεφάλαιον I ἀποδεικνύεται ὅτι ὀνόματα σὲ -στάς (-στης) δείχνουν ὁμοιότητα καὶ ὅχι διαφορὰ μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ μακεδονικῆς (σ. 342)· ὅτι «γλῶσσαι» ὡς ἀδῆ· οὐρανός δὲν προδίδουν χαρακτηριστικὰ ἢ νόμους τῆς μακεδονικῆς ξένους πρὸς τὴν ἑλληνικὴν (σ. 355)· ὅτι γενικὰ ἡ ἔρευνα βεβαιώνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἦταν διάλεκτος ἑλληνικὴ καὶ διέφερε ἀπὸ τῆ θρακο-ἰλλυρικῆ ὅσο καὶ οἱ ἄλλες ἑλληνικὲς διαλέκτους (σ.

1. Πρβλ. Φ. Πέτεαν, ἔ. ἀ., σ. 88 κ.έ.

2. J. Kallérís, ἔ. ἀ., κεφ. II, La religion, σ. 532-572.